

УДК 372
ББК 74.58Н.І. Ключко
м. Вінниця, Україна**РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1917-1939 рр.)**

Постановка проблеми. Розбудова незалежної Української держави створила сприятливі умови для відновлення й розвитку національної системи освіти. Назріла потреба осмислення історичних фактів, подій і явищ, відображення у змісті освіти закономірностей історичного розвитку, реформування змісту початкової освіти, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз розвитку початкової освіти дозволить якісно оновити й удосконалити програмно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі.

Аналіз наукових досліджень. Наукові дослідження, відображені в працях Л. Бондар, М. Гриценка, П. Дроб'язка, М. Лисенка, О. Любара, Н. Побірченко, С. Сисоєвої, О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Д. Федоренка, А. Черкашина, М. Ярмаченка та ін., розкривають проблеми освітньої політики, загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, діяльність педагогів і громадських діячів.

Метою даної статті є аналіз становлення і розвитку автентичної педагогічної думки, українського шкільництва, реформування системи початкової освіти в Україні (1917-1939).

Виклад основного матеріалу. Прагнення українського народу до відродження національної школи, що виявилися протягом XIX та початку XX ст., увінчалися успіхом восени 1917 р. В Україні розпочали відкриватися українські школи. Створений Центральною Радою Генеральний секретаріат народної освіти долучився до розбудови освітньої справи. Очолив Генеральний секретаріат і активно взявся за розбудову національної системи освіти І.Стешенко. 20 травня 1917р. Генеральний секретаріат освіти проголосив декларацію, якою намічалася програма щодо реорганізації народної освіти. У ній зазначалося, що секретаріат має на меті насамперед об'єднати керування шкільною освітою, а саме: догляд за проведенням на місцях українізації школи, організацію видання підручників, підготовку вчителів. Зaslугою секретаріату стало й те, що він подбав про ліквідацію так званих тупикових шкіл, якими були в царській Росії народні училища і проголосив єдність та наступність усіх навчальних закладів від початкової школи до університету [4].

Враховуючи підтримку Центральної Ради, І. Стешенко бере активну участь у проведенні I Всеукраїнського вчительського з'їзду (5-6 квітня 1917р.), де було ухвалено рішення про утворення Всеукраїнської вчительської спілки. І.Стешенко став організатором II Всеукраїнського вчительського з'їзду (10-12 серпня 1917р.), Всеукраїнського професійного з'їзду (13-15 серпня 1917р.) та наради у справі організації народної освіти в Україні (15-20 грудня 1917р.), на яких було вироблено і схвалено план розвитку національної освіти [3].

7 листопада 1917р. відбулася історична подія. Третім Універсалом Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки і зосередження у своїх руках усієї повноти влади [3].

В умовах суверенної України розбудова національної школи піднялася на новий рівень. З перших днів проголошення Української Народної Республіки українське вчителство активно включилося у процес відродження національної системи освіти і виховання. Уряд УНР питанням відродження і розбудови національної освіти в Україні надав першочергового значення, це стало всенародною державною справою.

28 грудня 1917 р. Центральна Рада приймає рішення про реформування шкільної справи. В УНР ліквідуються шкільні округи, на місці яких створюються комісаріати з

представників усіх народностей. Цим рішенням скасовувалися дирекції та інспекції народних шкіл. Замість них встановлювався інститут губернських і районних комісарів народної освіти та при них – шкільні ради [4].

Уряд УНР, враховуючи всенародне прагнення до створення рідної школи, дбав про забезпечення (доступність) навчання усіх дітей шкільного віку. Школа оголошувалася загальноосвітньою семирічною двоступеневою. На першому ступені навчання тривало 4 роки; на другому – 3 роки. Передусім забезпечувався перший ступінь навчання. Освіта в УНР проголошувалась безкоштовною, мала демократичний характер.

З проголошенням IV Універсалу самостійності України Генеральний секретаріат освіти перетворюється в Міністерство народної освіти УНР і продовжує освітню політику свого попередника.

Значний внесок у розбудову національної школи зробив міністр народної освіти і мистецтва УНР у 1918-1919 рр. визначний вчений І.Огієнко, згодом міністр віровизнань (1919-1924 рр.). За його участі й безпосереднього керівництва було розроблено «Проект петлюрівської єдиної школи та батьківського комітету на Україні». Основні ідеї і положення цього проекту знайшли відображення в рішеннях II з'їзду Всеукраїнської учительської спілки [4].

Вчительством України, Міністерством освіти та мистецтва на чолі з І. Огієнком було проведено значну роботу з аналізу та узагальнення стану освіти в Україні та з проектування структури, змісту справді народної освіти, національної школи.

Проекти міністерства та уряду УНР, численні ідеї освітян щодо розбудови нової школи по суті склали концепцію національної освіти. В її основу було покладено такі провідні принципи: громадсько-державний характер освіти, коли ініціатором національної школи визнана не тільки держава, а й батьківська громадськість; декларувалися рівні права усіх громадян на здобуття загальної освіти незалежно від національності, раси, соціального походження і становища, статі, віросповідання; запроваджувалося навчання дітей рідною мовою, вивчення української мови – обов'язкове для учнів будь-якої національності; передбачалася різнотипність і диференціація навчальних закладів; демократизація усіх сторін шкільного життя, запроваджувалися в освітянську практику вибори керівних органів школи, вчителів та інших працівників школи; планувалося використання найдоцільніших варіантів навчальних планів і програм з урахуванням інтересів і можливостей учнів і батьків; найвищим органом управління навчального закладу мала стати шкільна рада, яка обиралася б на демократичних засадах; пріоритетний характер фінансування та морального забезпечення школи за рахунок фондів освіти, що формувалися з різних джерел доходів (місцевого бюджету, вкладів зацікавлених відомств, підприємств, кооперативів, товариств, приватних осіб, благодійних організацій, надходжень за платні послуги школи); гарантувалася повна фінансово-господарська самостійність школи і народний характер освітньо-виховної діяльності школи.

Уряд УНР, вчительство України робили все належне, щоб положення концепції національної освіти і виховання мали не декларативний характер, а втілювалися в життя. Зокрема першочерговим завданням вважалося введення безкоштовного та обов'язкового навчання в нижчих і вищих початкових школах України. У 1919 р. в Україні діяло 50 244 початкові школи, 1211 вищих початкових училищ [2].

Стан українського початкового шкільництва у 1918-1939рр. визначався тими історичними умовами, в яких перебувала Україна між двома світовими війнами. Становище української школи на той час було неоднакове, оскільки Україна перебувала в умовах розшматування земель під різними урядами: під більшовиками, під Польщею, під Румунією, під Чехословаччиною. Адже в силу тодішніх політичних обставин педагогічні події на цих

землях відбувалися майже цілком відокремлено, й між ними існували спорадичні зв'язки. Ми розглядаємо стан національної освіти на центральних українських територіях.

Штучні кордони роз'єднували українську націю, українське шкільництво та педагогіку. Освітньо-педагогічні перетворення на центральних українських землях розпочалися із захопленням влади більшовиками в грудні 1919р. через руйнування узвичаєних шкіл і насаджування уніфікованої радянської школи – єдиної трудової.

Більшовицький уряд в українському шкільництві здебільшого дублював систему освіти в Москві. У 1919 р. було видано ряд декретів: про утворення Народного комісаріату освіти (Наркомосу) УСРР, губернських і повітових відділів народної освіти; про відокремлення церкви від держави і школи від церкви; про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу тощо. Відповідно Наркомос УСРР видав низку постанов та інструкцій про керівництво школою і зміст навчання, про заборону викладання Закону Божого й здійснення релігійного виховання [5].

Станом на березень 1920 р. система народної освіти Радянської України охоплювала такі структури [4]:

- дошкільні заклади (дитячі садки й майданчики) для дітей віком від 4 до 8 років;
- семирічну трудову школу, яка складалася з двох ступенів для дітей віком від 8 до 15 років: перший – 1-4 класи; другий – 5-7 класи;
- професійні школи й технікуми для підлітків і молоді 15-18 років;
- вищі навчальні заклади для молоді 18-22 років.

Наведений вище проект єдиної трудової школи, створений першим наркомом освіти в Україні Г. Гриньком, уже в 1922р. під диктатом Кремля було змінено і пристосовано до системи, введеної в РСФРР А. Луначарським. Окрім того, в 1924р., незважаючи на автономію в культурному будівництві, Народний комісаріат освіти в УСРР змушений був прийняти для семирічної трудової школи московську програму [4].

Таким чином, незважаючи на формально-правову незалежність, Українська СРР була фактично підпорядкована Російській Федерації (Москві), яка вже у 20-х роках інтенсивно втручалася у справи українського шкільництва, а в 1930 р. взяла їх під повний контроль і розгорнула потужну русифікацію. Впроваджено вивчення російської мови: не як чужої, а як другої, тобто рівнорядної українській.

Політика воєнного комунізму зруйнувала економіку, сплюндрувала сільське господарство й болісно вдарила по українському шкільництву.

У 1921-1923 рр. в Радянській Україні вибухнув голод, жертвами якого стали 1,5 млн. селян. Економічний крах примусив більшовиків перейти від політики воєнного комунізму до непу, тобто до вільного ринку, що сприяв розвитку приватної ініціативи. Загальна лібералізація відкрила можливість поставити питання про відродження і розвиток української педагогічної культури й національної школи.

30 грудня 1922 р. проголошено утворення СРСР. Й.Сталін, який тоді виконував функції наркома у справах національностей, вів великодержавну русифікаторську лінію, що викликало гостре незадоволення серед неросіян. Тому XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. практично засудив російський шовінізм і проголосив принцип коренізації. Нова національна політика мала сприяти підготовці українських педагогічних кадрів, запровадженню рідної мови в освіті, дерусифікації державного апарату і навіть створенню республіканської армії. В Україні розпочався процес українізації [3].

Кампанія українізації охопила всі сфери життя Радянської України. Найбільший вплив вона мала на освіту. На відміну від царизму, більшовики приділяли значну увагу шкільництву. Це було зумовлено [4]:

- а) пропагандистською метою;

б) прагненням через освіту й професійне навчання підняти виробничий потенціал країни;

в) наміром через радянську школу, педагогіку й виховання комунізувати суспільство.

Особливо вражаючими були успіхи в ліквідації неписьменності. У 1925р. офіційно було проголошено обов'язкову й безкоштовну початкову освіту, проте до школи не приймали дітей «буржуїв» та «куркулів», тому й навчанням було охоплено приблизно половину учнів.

Щодо успіхів українізації, то вони були справді визначними. Провідну роль у ній відіграв Народний комісаріат освіти, зокрема його керівники О. Шумський, а згодом М. Скрипник. Завдяки їм було досягнуто помітних зрушень в українській національній освіті та культурі. В кульмінаційному для українізації 1929р. понад 80% загальноосвітніх шкіл і 30% ВНЗ вели навчання виключно українською мовою, 97% українських дітей навчалися рідною мовою. У школах здійснювалося інтенсивне вивчення українознавства, підтримувалися творчі пошуки ефективних шляхів навчання учнів [1; 4].

Українознавство охоплювало систему наукових знань і досліджень з історії (генези) етносу, природи, мови, нації, держави, культури, міжнародних відносин українців з їхньою власною долею і суверенністю, ментальністю і цілісністю (соборністю).

У травні 1926р. О. Шумського було усунено з посади наркома освіти. А з вересня 1929 р. розпочалися масові арешти й розстріли визначних діячів української науки, освіти й культури.

Після геноциду, застосованого проти українського селянства, почався наступ на українську національну культуру (1933-1939рр.). За трагічністю наслідків цей час увійшов в історію як «розстріляне відродження». Це був період згортання українізації та проведення русифікації усіх галузей українського життя, освіти й педагогіки. Застосовуваний більшовиками проти українців етноцид, геноцид і лінгвоцид супроводжувався фізичним нищенням української інтелектуальної еліти, національно свідомих учителів, що призвело до масового обезголовлювання українського народу. Відбувався розгром українського національного шкільництва. Всі найкращі пласти української національної культури, науки, літератури й мистецтва, твори видатних вітчизняних і зарубіжних письменників опинилися під офіційною забороною й були вилучені зі шкільних програм і підручників. Школа УРСР навіть не мала власних підручників, а користувалася виданими в РРФСР.

Постанови ЦК ВКП(б) «Про початкову й середню школу» (1931р.), «Про навчальні програми і режим у початковій і середній школі» (1932р.) означали наступ на українське шкільництво й педагогіку, впровадження тоталітарного режиму, «закріпачення» вчителів, повсюдне насадження сталінської псевдопедагогіки [2, 3].

В УРСР радянська педагогіка обстоювала формування не українця, а радянської людини. Учителі й учні, які стояли на національній позиції рідного народу, зазнали офіційних заборон (Г. Вашенко, С. Русова, Я. Чепіга, П. Холодний, М. Дем'янівський, П. Стеблина та ін.). Офіційне визнання надавалось тільки тим педагогам, які стали на радянську платформу (А. Макаренко, В. Затонський, Я. Ряппо, Т. Лубенець, І. Соколянський, О. Задужний, Г. Костюк, С. Чавдаров, О. Попов) [2; 3; 4].

Постійне розмахування лякливим жупелом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» служило ширмою безперервних гонінь на все українське, національне в школі, освіті, педагогічній науці. Любов до Вітчизни, до народу, національний патріотизм, у СРСР вважався найтяжчим злочином. З 1927 по 1939 р. в Україні було знищено до 10 млн. населення.

Постанова ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирування в системі наркомосів» (1936р.) прирекла педагогічну теорію на бездітність і безплідність, підтасування під цитати комуністичних «вождів» і «класиків», ухвали партійних конференцій, пленумів і з'їздів [4].

Кількість шкіл із українською мовою навчання в Радянській Україні катастрофічно зменшувалася. Замість них відкривали школи російські чи двомовні (утраквістичні), які згодом теж ставали російськими. Ця підступна політика більшовицьких колонізаторів у галузі шкільництва протягом кількох десятиліть призвела до занепаду національної школи і національної свідомості. В усіх ланках школи велися посилені сталінська політизація і воєнізація.

Висновки. Таким чином, українізація освіти повернула до життя національну школу України, в якій молодь опановувала кращими здобутками духовної культури свого народу. Після багатовікового переслідування, приниження в українській людині з'явився національний оптимізм. Але відродження не відбулося. Український народ чинив спротив сталінським планам соціалістичної колективізації та індустріалізації. Причинами протидії керівництво партії і держави на чолі зі Й. Сталіним вважали нескорений національний дух українців, високий рівень національної свідомості, їхню самобутність і неприйняття ними більшовицької ідеології. Народу було винесено вирок. Злочинна колективізація 1930-1931 рр., голодомор 1932-1933 рр., масове винищення української інтелігенції, і насамперед діячів освіти, перервали процес українізації. Україна повністю втратила ознаки автономії і перейшла на становище окраїнної, колоніальної території.

Розпочався шалений наступ на здобутки української культури, освіти, науки. Першими в цьому процесі були дії, спрямовані на ліквідацію національної школи України, її було перетворено на засіб геноциду проти українців, головним завданням якою стала русифікація корінного населення, спотворення його національного світогляду, свідомості, характеру, відлучення від традицій, звичаїв, культури свого народу.

Література:

1. Авдієнко М. Народна освіта на Україні в 1927–1928 р. / М. Авдієнко // Радянська освіта. – 1928. – № 10. – С. 15–26.
2. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
3. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – К. : Рад. шк., 1966. – 230 с.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. О. О. Любара. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
5. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посібник / Л. А. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

У статті досліджені основні історико-педагогічні аспекти становлення і розвитку автентичної педагогічної думки, українського шкільництва, реформування системи початкової освіти в Україні (1917–1939), які відіграли важливу роль для подальшого становлення національної початкової освіти, окреслили перспективу її розвитку.

Ключові слова: система шкільної освіти, початкова освіта, державна освітня політика, реформування початкової освіти, історико-педагогічні аспекти, українська школа.

В статье исследованы основные историко-педагогические аспекты становления и развития аутентичной педагогической мысли, реформирования системы начального образования в Украине (1917–1939), которые сыграли важную роль для последующего становления национального начального образования, определили перспективу ее развития.

Ключевые слова: система школьного образования, начальное образование, государственная образовательная политика, реформирование начального образования, историко-педагогические аспекты, украинская школа.

In the article the author analyses basic historical and pedagogical aspects of becoming and development of authentic pedagogical idea, reformation of primary education in Ukraine (1917–1939), which played an important role for the subsequent becoming of national primary education, drew the prospect of its development.

Key words: educational system, primary education, state education, reformation of primary education, historical and pedagogical aspects, Ukrainian school.